



БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ (БСУ) —

особливість воєнної політики й міжнародно-правових зобов'язань України, пов'язаних з добровільною відмовою від третього в світі за величиною потенціалу ядерних озброєнь і дотриманням основних принципів цього статусу — зобов'язанням не виробляти, не розміщувати й не випробовувати ядерну зброю на своїй території. Вперше БСУ згадано в Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990), в якій УРСР урочисто проголосила про намір стати постійно нейтральною державою, яка не братиме участі у військових блоках і дотримуватиметься неядерних принципів. 24 жовтня 1991 ВР України затвердила постанову «Про без'ядерний статус України». Підтверджуючи висловлений у Декларації намір дотримуватися 3-х неядерних принципів, усвідомлюючи необхідність суворого додержання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968, прагнучи зробити внесок у зміцнення міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, ВР України заявила про таке:

1. наявність на території України ядерної зброї колишнього СРСР є тимчасовою;
2. тепер ця ядерна зброя перебуває під контролем відповідних структур колишнього СРСР. Україна наполягає на праві свого контролю за незастосуванням ядерної зброї, розташованої на її території;
3. Україна проводитиме політику, спрямовану на повне знищення ядерної зброї та компонентів її базування, що розташовані на території України. Вона має намір зробити це у мінімальні терміни, виходячи з правових, технічних, фінансових, організаційних та інших можливостей, з належним забезпеченням екологічної безпеки. В Україні буде розгорнуто широку програму конверсії оборонної промисловості, перепрофілювання частини військ.-промислового потенціалу на потреби економічного та соціального розвитку;
4. Україна як одна з правонаступниць колишнього СРСР додержуватиметься положень Договору між США та СРСР про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 1991 в частині, що стосується ядерних озброєнь, розташованих на її території. Україна готова розпочати переговори з Білоруссю, Казахстаном, РФ, за участі відповідних структур колишнього СРСР, про знищення стратегічних ядерних озброєнь, що підпадають під дію цього Договору;
5. Україна вживатиме заходів для знищення всіх інших ядерних озброєнь, розміщених на її території, і з цією метою, в разі необхідності, готова брати участь у переговорах з усіма зацікавленими сторонами, зокрема через чинні багатосторонні механізми в галузі роз-

зброєння;

6. Україна вживатиме належних заходів щодо забезпечення фізичної безпеки ядерної зброї, яка перебуває на її території, протягом усього часу до повного знищення цієї зброї;
7. Україна має намір приєднатися до ДНЯЗ як неядерна держава й укласти з МАГАТЕ відповідну угоду про гарантії. На підставі цих документів Україна здійснювала адміністративний контроль та управління стратегічними ядерними силами на своїй території, а також отримала можливість здійснювати контроль за розкомплектацією ядерних боєзарядів, що вивозяться на території РФ.

Ядерна спадщина після розпаду СРСР

Після розпаду СРСР понад 30 тисяч його ядерних боєголовок опинилися на території України, Білорусі, Казахстану та Росії. 21 грудня 1991 року в Алма-Аті після підписання 11-ма колишніми республіками СРСР Протоколу про факт припинення існування СРСР, усі чотири держави, на території яких залишилися ядерна зброя, підписали угоду. Вона передбачала передання всієї тактичної ядерної зброї Російській Федерації для демонтажу під спільним контролем. При цьому використання зброї, яка підлягає ліквідації, президент Російської Федерації повинен був узгоджувати з лідерами інших ядерних держав. Важливо зазначити, що Казахстан тоді не погодився ліквідувати зброю на його території та приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава. Україна і Білорусь пообіцяли це зробити.

30 грудня 1991 року підписано Угоду Співдружності Незалежних Держав зі стратегічних сил, яка передбачала, що Україна має передати чи ліквідувати всю тактичну зброю до 1 червня 1992 року, а всю стратегічну — до кінця 1994 року.

Після підписання 23 травня 1992 року в Лісабоні представниками України, Білорусі, Казахстану, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки окремого протоколу до договору СТАРТ-1, Україна мала ліквідувати тільки 130 ракет старого зразка типу СС-19, розташованих на її території, зберігаючи 46 ракет найновішого типу СС-24 та ядерні бомбардувальники. Підписання цього протоколу одночасно допускало визнання цих країн ядерними державами (хоча і тимчасово).

19 жовтня 1993 року Верховна Рада України прийняла Воєнну доктрину України. У ній, у підрозділі 1. 3. «Ставлення України до ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення» йдеться про те, що Україна вважає застосування ядерної зброї неприпустимим.

<...> Україна має намір у майбутньому стати без'ядерною державою.

Тристороння заява Президентів України, США та Росії

14 січня 1994 року на зустрічі, яка була організована в Москві, Президенти України, РФ та США підписали Тристоронню угоду (заяву) щодо української ядерної зброї, що зосереджувалася на практичних аспектах її передачі та ліквідації. Документ передбачав передусім фінансову компенсацію за ядерні боєзаряди. РФ передала Україні тепловидільні елементи для ядерних електростанцій, які містили 100 т низькозбагачуваного урану. Україна передала 200 ядерних боєголовок від ракет СС-19 і СС-24 для їх ліквідації. Було досягнуто домовленості зі США про збільшення компенсації за демонтаж ядерних боєзарядів до 350 млн дол. Крім цього, даною Угодою гарантовано безпеку й територіальну цілісність України, яка добровільно позбулася атомної зброї. США та Росія зобов'язалися утримуватися від економічного тиску, від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України й заявили, що жодні їхні озброєння ніколи не будуть застосовані проти України, окрім як у цілях самооборони. Пізніше, в рамках Будапештського меморандуму, до таких гарантій Україні приєдналася й Велика Британія. В обмін на гарантії безпеки Україна зі свого боку зобов'язалася ліквідувати всю ядерну зброю, окрім стратегічного наступального озброєння, дислокованого на її території.

Загалом протягом 1993–1994 років Україна виконала величезний обсяг робіт: із бойового чергування було знято 40 ракет, понад 300 боєзарядів вивезено на російські підприємства для подальшого їх розкомплектування та знищення.

Будапештський меморандум

5 грудня 1994 Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У зв'язку з цим того ж дня, 5 грудня 1994 року, було укладено Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, відомий як Будапештський меморандум (подія відбулася в Будапешті, підписанти: **Леонід Кучма**, **Борис Єльцин**, **Білл Клінтон** і **Джон Мейджор**). Документ політично формалізував міжнародні безпекові гарантії України з боку РФ, США та Великої Британії у зв'язку з її статусом без'ядерної держави. Однак Будапештський меморандум не мав юридично обов'язкової сили, що пізніше стало критичним, коли РФ порушила його положення, окупувавши Крим у 2014 році.

Наслідки

Ухвалюючи у 1991 році рішення про досягнення без'ядерного статусу, Президент України Леонід Кравчук і Верховна Рада України недостатньо чітко уявляли собі всю складність і багатогранність процесу ядерного роззброєння, масштабність і витратність процедур скорочення наступальних озброєнь, дислокованих на території України. Добровільно, в односторонньому порядку беручи на себе ці зобов'язання, Україна розраховувала на адекватну реакцію західних держав.

Незважаючи на парадоксальність ситуації — від ядерної зброї добровільно і назавжди відмовилася велика європейська держава, — замість порозуміння і підтримки Україна відчула економічний та політичний тиск, а згодом військову агресію з боку РФ. Значення України у світовому процесі ядерного роззброєння ще належить усвідомити усьому світовому співтовариству. З нагоди 30-річчя підписання Будапештського меморандуму МЗС України зробило заяву, наголосивши, що Меморандум мав стати значним етапом у зміцненні глобального ядерного роззброєння та слугувати прикладом для інших держав у відмові від ядерного озброєння. <...> Однак він не зміг запобігти агресії РФ як держави, що володіє ядерною зброєю, проти України як держави, яка від свого ядерного арсеналу відмовилася. <...> Маючи за плечима гіркий досвід Будапештського меморандуму, ми не пристанемо на жодні альтернативи, сурогати чи замітники повноправного членства України в НАТО.

Рекомендована література

1. Перепелиця Г. М. Без'ядерний статус і національна безпека України. К., 1998;
2. Геополітика України. Х., 1999;
3. Україна і світ: проблеми міжнародної співпраці та колективної безпеки. К., 1999;
4. Гречанинов В. Під без'ядерною парасолькою. Україна та її ядерні можливості: ілюзії і реальність // Політика і час. 1999. № 8;
5. Сорока М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику української держави у 90-х рр. XX століття: Статті. Документи. Коментарі. К., 2000;
6. Заява МЗС України з нагоди 30-річчя з часу підписання Будапештського меморандуму // Міністерство Закордонних справ України. 2024. 3 груд.

А. М. Павленко, А. В. Атрохов

Бібліографічний опис:

Без'ядерний статус України, Будапештський меморандум / А. М. Павленко, А. В. Атрохов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-38969>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).